

Олексій ХОМЕНКО

УДК 378:811.111 (073)

ІНШОМОВНА ПІДГОТОВКА ЯК НЕВІД'ЄМНИЙ СКЛАДНИК ВИЩОЇ ОСВІТИ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ ТА ІНФОРМАТИЗАЦІЇ СУСПІЛЬСТВА

© Хоменко О., 2012

Ключові слова: іншомовна підготовка, глобалізація, толерантність, комунікативна компетентність.

У статті йдеться про іншомовну підготовку майбутніх спеціалістів як чинник, що забезпечує їхню гармонійну взаємодію з полікультурним глобалізованим і конкурентним світом. Автор аналізує вплив глобалізації на освіту загалом та на її іншомовний сегмент зокрема; дає визначення поняття «іншомовна підготовка» та розкриває роль процесуальних аспектів іншомовної підготовки у формуванні особистості майбутнього фахівця в умовах глобалізації та інформатизації суспільства.

Випускники вищих закладів освіти мають бути готові до життя та професійної діяльності у високотехнологічному та конкурентному глобалізованому світі. В умовах глобалізації, інтеграції України у європейський та світовий простір ні в кого не виникає сумнівів, що для успішної кооперації та взаємодії у світовому політичному, економічному, культурному, освітньому просторі необхідне знання не лише іноземних мов, а й культурних особливостей народу тієї чи іншої країни. Коли процес формування інформаційного суспільства можна вважати завершеним, особливого значення набуває не сама інформація з тієї чи іншої галузі знань, а вміння зберігати і передавати цю інформацію, налагодити, за В. Краєвським, діалог двох мовних систем, забезпечуючи тим самим стабільний контакт різних знань, культур і національних традицій [9]. Це зумовлює нове бачення цілей іншомовної підготовки, зміну її статусу, посилення її ролі у системі вищої професійної освіти.

Визначити роль іншомовної підготовки майбутніх фахівців в умовах глобаліза-

ції та інформатизації суспільства і має *на меті* наша стаття. Досягнення зазначеної мети можливе за умови виконання таких *завдань*: 1) проаналізувати вплив глобалізації на освіту загалом та на її іншомовний сегмент зокрема; 2) дати визначення поняття «іншомовна підготовка»; 3) розкрити роль процесуальних аспектів іншомовної підготовки у формуванні особистості майбутнього фахівця в умовах глобалізації та інформатизації суспільства.

Аналіз наукових джерел показав, що досі немає однастайності щодо визначення терміну «глобалізація», відсутня чітка дефініція цього поняття. І в зарубіжній, і у вітчизняній фаховій літературі преважують економічні підходи до глобалізації (Ю. Хабермас, Е. Заграва, Р. Робертсон). З'являються також і аргументи на користь того, що глобалізація не є суто економічним явищем, оскільки вона впливає на всі сфери суспільного життя – економіку, фінанси, трудові, інформаційні, інтелектуальні ресурси, сфери освіти, науки, мистецтва. Інтерес викликає і визначення А. Гальчинського, який підкреслює, що глобальним на рівні постіндустріалізму є не економіка сама собою, а постіндустріальне, інформаційне суспільство [3, 270]. Слід зазначити, що теоретичні пошуки у визначенні феномена глобалізації тривають, а її вплив на всі сфери суспільного життя стає дедалі відчутнішим. Тому, керуючись прийнятними для нас трактуваннями всеохопного характеру глобалізаційних процесів, спробуємо розкрити вплив глобалізації на освіту загалом та на іншомовну зокрема.

Слідом за А. Гальчинським, ми вважаємо, що в сучасному інформаційному суспільстві чільне місце посідають знання та інформація. Інформатизація та глобалізація – головні чинники, які кардинально впливають на розвиток системи освіти. Нові інформаційно-комунікаційні технології, можливості Інтернету зумовлюють зростання значення освіти, з одного боку; а з іншого – спричинюють ситуацію, коли знання катастрофічно застарівають. Жорсткі схеми предметно організованого навчання, які передаються від учителя до учня в спеціальних освітніх інституціях, мають

небагато спільного з потребами ринку праці і тенденціями розвитку освітніх систем. Інакше кажучи, система освіти як ніколи раніше відстає від технічних можливостей передавання знань. Індивід, який має всі можливості самостійно досягти потрібного рівня кваліфікації і компетентності, цілком здатний реалізувати свій освітній проект і без педагогічної підтримки спеціально навчених для цього людей [12].

З усього зазначеного можна зробити висновки, що освітні заклади в сучасну епоху глобалізації та інформатизації поступово трансформуються в глобальні ринки освітніх послуг. Зміна концепції знань потребує і зміни педагогічних способів їх передавання. Системі освіти, звичайно, необхідно пристосуватися до нових умов. У цьому контексті раціонально видається точка зору, що одним із засобів виходу освітньої системи на новий якісний рівень в умовах постіндустріалізації є розробка нового соціального контракту відповідно до викликів ХХІ століття [13]. На думку дослідників, соціальний контракт епохи другої промислової революції ґрунтувався на принципах фордизму в економічній сфері і на концепції держави «добраго генія» – у соціальній. В умовах глобалізації економіки, яка зумовлює формування розлогої структури господарських зв'язків та радикальні технологічні зрушення, він втрачає свою ефективність. Стрижнем нового соціального контракту має стати здобування освіти протягом усього життя людини. Принцип освіти для всіх протягом життя передбачає, що вищі освітні заклади мають стимулювати прагнення майбутніх фахівців до знань і їхню здатність адаптуватися, тобто вони мають «навчити вчитися» [13]. У власному професійному зростанні фахівець не має права і не може зупинитися, бо нині, за твердженням В. Кременя, необхідний перехід від кваліфікації до компетенції, яка дає змогу знаходити рішення у будь-яких професійних та життєвих ситуаціях, що уможливорює діяльність освіченої особистості незалежно від локального чи глобального контексту ринку праці [4, 6].

Отже, як показує аналіз, у літературі, присвяченій основним тенденціям гло-

бального розвитку, утвердилася точка зору, що ХХІ століття буде століттям освіти, а сам інститут освіти перетвориться на визначальний соціальний інститут (Л. Титаренко, В. Кастелс та ін.). Наука і освіта – це нова вісь, навколо якої структурується сучасне суспільство (Д. Белл).

Глобалізація означає зростання взаємозалежності країн у всьому світі, створення єдиного ринку праці, товарів, капіталу, включно із ринком знань, у зв'язку з чим освіта не може більше будуватися винятково на національному фундаменті [8, 58]. Отже, сучасна освіта має давати знання не лише своєї культури, а й долучати майбутніх фахівців до надбань та проблем сучасної цивілізації в цілому, навчати толерантності і прийняття всього нового. Тому розвиток вітчизняної освіти осмислюється як удосконалення її змісту, гуманізація цілей та принципів, модернізація навчально-виховних технологій, приведення їх у відповідність до вимог сучасного життя в Україні та можливостей інтеграції до світової спільноти [2].

Така інтеграція можлива лише через іншомовну підготовку майбутніх фахівців як невід'ємний складник професійної освіти. Здатність спілкуватися іноземною мовою належить до загальних та професійних компетентностей, синтез яких і визначає кваліфікацію фахівців.

Аналіз фахової літератури показав, що останнім часом термін «іншомовна підготовка» активно увійшов до обігу в педагогічній теорії. Проте слід відзначити, що, хоча і чимало науковців послуговуються ним, зокрема, С. Айдарова, Р. Гришкова, К. Єлисеєва, А. Крилова та ін., чіткої дефініції цього поняття не спостерігається. Нечіткість меж терміну призводить до того, що під поняттям «іншомовна підготовка» розуміють просто навчання іноземних мов, оскільки іншомовну підготовку ототожнюють з іншомовною освітою, яка також зазвичай зводиться лише до характеристики процесу навчання іноземної мови, що передбачає реалізацію різних цілей на різних етапах розвитку суспільства: практичних цілей у плані розвитку усного мовлення та читання, освітніх цілей, зіставлення іноземної та рідної мов, опанування мовленнєвої діяль-

ності, навчання іноземної мови спілкування тощо. Термін «іншомовна освіта» ширший, і деякі дослідники, зокрема О. Бігич, пропонували замінити ним термін «навчання іноземної мови», підкресливши тим самим відмінність цих понять за цілями і змістом [1]. Ми також вважаємо, що на новітньому щаблі розвитку суспільства слід розмежовувати поняття «навчання іноземних мов» та «іншомовна освіта». І не лише тому, що перше є частиною другого. «Метою навчання є формування утилітарних навичок та вмій у конкретних прагматичних цілях», відповідно, зміст навчання є аналогічним – формування певних навичок та вмій [10, 34]. Поняття ж освіти, зокрема іноземної, інтерпретується як «становлення людини через її входження в культуру; завдяки їй людина стає суб'єктом культури» [10, 35]. Іноземна мова в цьому контексті є унікальною за своєю освітньою суттю, якщо ставитися до неї як до освітньої дисципліни. Статус іноземної мови як освітньої дисципліни розширює процесуальні аспекти освіти, наповнюючи їх відповідними до дисципліни компонентами. Так, змістом пізнавального аспекту іноземної освіти є культурологічний компонент, елементами якого є факти культури країн мов, які вивчаються, включно із мовою як невід'ємним компонентом культури, у її діалозі з рідною культурою. Змістом розвивального аспекту є психологічний компонент, який виявляється у здатності студента до мовленнєвої діяльності, іноземного спілкування, навчальної діяльності та самостійної навчальної роботи. Виховний аспект характеризується педагогічним компонентом (моральним, етичним), а навчальний – формуванням іноземних комунікативних компетентностей. Таке широке трактування компонентів змістової частини освіти спрямоване на розвиток індивідуальності студента як суб'єкта загальної культури, зокрема культури країн мов, що вивчаються. Отже, «іншомовну підготовку» ми визначаємо як синтез «іншомовної освіти» з її процесуальними аспектами і їхніми компонентами та «навчання іноземних мов», яке ми, слідом за Ю. Пассовим, бачимо у навчальному аспекті іноземної освіти, розширюючи тим самим межі цього поняття.

Вживання терміну «іншомовна підготовка» в обговорюваній широкій інтерпретації, на нашу думку, *по-перше*, відповідає ситуації, коли перед вищими освітніми закладами стоїть завдання стимулювати здатність адаптуватися до умов глобалізованого інформаційного суспільства та прагнення до знань – навчати вчитися. *По-друге*, відповідає культурологічному підходу, який розглядається як тенденція переходу від техногенної цивілізації ХХ ст. до антропогенної цивілізації, руху суспільства до цивілізованості, відкритості і зумовлює зміну ціннісних орієнтацій з монокультурних на полікультурні, з суто знаннєво-технологічних на культуровідповідні, з авторитарних на особистісно орієнтовані [6, 87]. Відповідно, вважаємо за доцільне перейменувати навчальний предмет «іноземна мова» на предмет «іншомовна підготовка», оскільки така назва, на нашу думку, точніше відбиває суть і завдання цієї освітньої дисципліни.

Спираючись на запропоноване нами визначення, спробуємо розкрити роль і місце структурних аспектів іншомовної підготовки у сучасному глобалізованому та інформатизованому світі.

Як уже зазначалося, глобалізація зумовила модернізацію вищої професійної освіти, становлення інноваційної освітньої системи, зорієнтованої на входження у світовий освітній простір. Іншомовна підготовка як сегмент освіти відіграє у цьому провідну роль, оскільки характеризується пошуком таких новітніх підходів і методів навчання студентів іноземної мови в умовах гуманізації освіти, реалізація яких виводить майбутнього фахівця на міжкультурну взаємодію. У контексті цієї тенденції постає проблема виховання *полікультурної особистості*, яка здатна сприймати і розуміти культурні особливості інших народів, що створює передумови для успішної взаємодії та взаємопроникнення різних культур. Ідея підходу до освіти й виховання з позиції взаємовпливу культур набула поширення в науці наприкінці минулого століття (М. Бахтін, В. Біблер, С. Гершунський, С. Квятковський, В. Краєвський, Ю. Пассов).

Саме фундаментальні ідеї діалогу культур М. Бахтіна, В. Біблера, філософії освіти

ХХІ століття Б. Гершунського та концепція інтегративного навчання мови та культури відповідних країн Ю. Пассова є основою іншомовної підготовки майбутніх фахівців, оскільки іноземна мова в сучасних умовах інтенсивних міжнародних контактів стає важливим засобом узагальнення пізнання дійсності й міжкультурної комунікації та взаємодії. Проблемам міжкультурної комунікації, процесу засвоєння іншомовної культури в діалозі культур присвячено праці багатьох науковців (Н. Бориско, Ю. Пассов, В. Сафонова, С. Тер-Мінасова, Г. Браун, Т. Хірс). Опановуючи іноземну мову як невід'ємну частину іншомовної культури в її діалозі з культурою рідною, особистість усвідомлює останню як частину світової культури.

Для повноцінного міжкультурного спілкування та уникнення міжкультурних непорозумінь у спілкуванні недостатньо лише володіти іноземною мовою. Порозуміння представників різних мов та культур досягається за наявності міжкультурної толерантності. Виховання ж толерантності до культурних відмінностей – процес надзвичайно складний, оскільки пов'язаний з утвердженням певних морально-етичних норм. Важливість толерантності для сучасного світу підкреслюється фактом прийняття ЮНЕСКО Декларації принципів толерантності (1999). Згідно з Декларацією, толерантність – це чеснота, яка робить можливим досягнення миру та сприяє заміні культури війни культурою миру. Це визначення водночас є і визнанням різноманіття культур, форм самовираження і способів виявлення індивідуальності людини.

У фаховій літературі явище толерантності розглядається під різними кутами зору – філософським, політологічним, соціологічним, культурологічним, психолого-педагогічним. Та оскільки філософські, культурологічні чи психологічні концепції впливають на освіту не безпосередньо, а через призму специфіки науки про освіту – педагогіки, проаналізуємо толерантність саме в її межах.

У педагогічній літературі поняття толерантності пов'язане з розв'язанням проблеми розвитку культури міжнаціональних відносин. Наприклад, Б. Гершунський вводить в обіг такі поняття, як «менталітет

толерантності», «світогляд толерантності», «толерантна поведінка» [7]. Проте однозначного тлумачення поняття толерантності не існує, що дає підстави зробити висновок про те, що процес його формування триває. Оскільки об'єктивна реальність спонукає приділяти більше уваги розвитку культури міжнаціональних відносин у майбутніх фахівців, слід зазначити, що ця проблема перебуває в полі зору багатьох дослідників (Д. Зінов'єв, І. Палько, Б. Рієрдон, Л. Своїкіна, О. Фролова та ін.).

Міжкультурна толерантність визначається як прагнення досягти взаємної поваги, розуміння та злагоди різних інтересів та точок зору без використання тиску, переважно методами роз'яснення та переконання (Д. Зінов'єв); як моральна якість особистості, яка передбачає терпимість до інших точок зору та думок незалежно від національної та культурної належності, що сприяє порозумінню між представниками різних мов та культур (Л. Своїкіна); як особистісну або суспільну характеристику, що передбачає усвідомлення того, що світ і соціальне середовище є багатомірними, а, отже, і погляди на цей світ є різними і не можуть, і не повинні зводитися до одноманітності або на чийсь користь (В. Тишков).

На останнє визначення спирається рівнева теорія виховання толерантності Г. Дмитрієва, згідно з якою формування толерантності відбувається на таких рівнях: розвиток терпимості до культурних відмінностей; розуміння і сприйняття іншої культури; повага до культурних відмінностей; утвердження культурних відмінностей. На нашу думку, виховання толерантності, за Г. Дмитрієвим, розкриває лише одну зі сторін цього багатогранного процесу. Тому звернемося до концепції М. Беннетта, одного із найбільш визнаних фахівців у галузі міжкультурної комунікації. У його розумінні усвідомлення культурних відмінностей відбувається на чотирьох рівнях: 1) існування відмінностей не усвідомлюється людиною; 2) чужа культура починає усвідомлюватися як один із можливих поглядів на світ, починає зростати міжкультурна чуйність: людина почуває себе членом більш, аніж однієї культури;

3) міжкультурна чуйність зростає, тобто визнається існування декількох різних поглядів на світ; 4) формується новий тип особистості, яка свідомо добирає й інтегрує елементи різних культур [11].

В основу теорії М. Беннетта покладене чуттєве сприйняття і тлумачення культурних відмінностей за двома підходами – етноцентристським та етнорелятивістським. Суть етноцентристського підходу, за М. Беннеттом, – заперечення: ізоляція і сепаратизм як засіб збереження заперечення; *захист* сприйняття культурних відмінностей як загрози і протистояння їй за допомогою наклепу, зверхності; *мінімізація*: культурні відмінності визнаються і не оцінюються негативно. Основою ж етнорелятивістського підходу є припущення, що поведінку людини можна зрозуміти лише відповідно до конкретної ситуації, що стандарти правильності культурної поведінки відсутні. Суть підходу – *визнання*: культурні відмінності сприймаються як об'єктивна необхідність; *адаптація*: усвідомлення, що культура – не застиглий факт, а процес, де людина може тимчасово поводитися відповідно до вимог чужої культури, не відчуваючи загрози цінностям своєї власної культури; *інтеграція*: цілковите пристосування до чужої культури, яка сприймається як своя. Отже, М. Беннетт бачить розв'язання проблеми підготовки до життя в іншомовній культурі і до міжкультурної взаємодії у спосіб розвитку міжкультурної чуйності особистості. Цей процес, на нашу думку, надзвичайно складний, оскільки пов'язаний із необхідністю пристосовуватися до навколишнього середовища. Окрім того, не можна виключати, що результатом цього процесу може бути і втрата ідентичності з власною культурою, і відсутність ідентифікації з чужою культурою. Тому модель М. Беннетта, так само, як і розглянута нами модель Г. Дмитрієва, та й інші моделі не однозначні. Зазначимо лише, що сам факт появи різноманітних концепцій виховання толерантності свідчить, *по-перше*, про поворот сучасного технократичного суспільства до людини, до проблем людського співжиття. *По-друге*, свідчить про намагання глобалізованого суспільства до-

сягти прагматичної мети – сформувати толерантність у міжетнічних стосунках. Проте розв’язання цього завдання неможливе без знання конкретних етнічних культур в усьому їхньому розмаїтті. Провідну роль у цьому покликана зіграти іншомовна підготовка, яка, передусім, забезпечує опанування іноземних мов. На нашу думку, іноземна мова, як і рідна, не існує ізольовано в суспільстві і не може жити своїм власним життям. Вона тісно пов’язана з життям суспільства: економікою, політикою, освітою, відбиваючи менталітет народу, культуру своєї країни. Відмінність полягає у тому, що іноземна мова є засобом не лише міжособистісного, а й міждержавного, міжнародного, міжнаціонального спілкування, засобом, за допомогою якого відбувається безпосередній чи опосередкований діалог культур. Звідси і випливає необхідність культурологічного наповнення професійної підготовки фахівців. Отже, ми підійшли до розгляду ролі навчального компоненту іншомовної підготовки, який, як зазначалося вище, полягає у формуванні комунікативних компетентностей.

Незважаючи на велику кількість публікацій з проблеми іншомовної комунікативної компетентності, існують суттєві розбіжності і у трактуванні поняття, і у визначенні його компонентів. Розгляд компонентів поняття не є завданням статті, тому обмежимося констатацією того факту, що в контексті іншомовної підготовки у вищих навчальних закладах економічного профілю актуальності набуває, зокрема, професійно-орієнтована ознака комунікативної компетентності (О. Тарнопольський, С. Кожушко), під якою ми, слідом за О. Варниковою (2011), розуміємо інтегральну характеристику випускника, який здатний і готовий до професійної діяльності і взаємодії у професійному середовищі та полікультурному співтоваристві на основі ціннісного розуміння професії і, додамо, міжкультурної толерантності.

Звернення до проблеми формування комунікативної компетентності студентів у процесі іншомовної підготовки є надзвичайно актуальним, про що свідчать численні дослідження науковців (О. Алмабекова,

Г. Борозенець, О. Варникова, Р. Гришкова, Т. Матвеева, В. Махова та ін.). Така активність дослідників викликана, на нашу думку, тим, що ідеї гуманізації освіти, її інтенсифікації, активізації і професіоналізації глибоко пронизують навчання іноземних мов на всіх рівнях: школа – вищий освітній заклад – післядипломна освіта, на всьому європейському просторі. Ідея формування комунікативних компетентностей майбутнього спеціаліста є не просто віддзеркаленням основних тенденцій сучасного динамічного світу, які стимулюють пошук таких його основ, що здатні забезпечити гідне життя людей, – з’явилося розуміння того, що розширення комунікативного об’єкту фахівця сприяє усвідомленню потреби в іншомовному професійному контексті, оскільки від нього залежить ефективно розв’язання власних професійних завдань. У цьому сенсі нам цікаві роботи, де комунікативні компетентності досліджуються як такі, що мають підґрунтя гуманістичну педагогіку першої половини ХХ століття – від В. Сухомлинського (з його гуманістичним спрямуванням, людьми принципами: довіра, навчання без примусу, тісна співпраця тих, хто навчає, і тих, хто навчається, творча праця і моральна свобода, можливість вибору і відповідальність за свій вибір тощо) до наукових ідей педагогів і психологів кінця ХХ століття (Є. Ільїн, В. Кан-Калік, Л. Леонтєв, Р. Мильруд та ін.), які розглядали комунікативну компетентність як здатність здійснювати мовленнєву діяльність, реалізуючи комунікативну мовленнєву поведінку на основі фонетичних, лексико-граматичних, соціолінгвістичних і країнознавчих знань, умінь та навичок рідної чи іноземної мови, відповідно до різних комунікативних завдань і ситуацій спілкування.

Ми вважаємо, що фундаментальна гуманістична база дає змогу на сучасному етапі розвитку суспільства визначити актуальні проблеми формування професійно компетентної особистості майбутнього фахівця в єдиному світовому освітньому просторі з гуманістичних позицій: розвиток, співробітництво, самоосвіта, готовність пов’язувати свою професійну кар’єру з продовженням освіти, самопізнання, ціннісне розуміння світу і себе, духовність, високі

моральні якості, уміння самостійно працювати з інформацією, уміння орієнтуватися на ринку праці, ухвалювати рішення, навчання у формі діалогу (діалогу культур), навички соціальної поведінки, навички спілкування з представниками інших культур, розвиток здатності розуміти спільне і відмінне між рідною та іншою культурою з метою формування якостей міжкультурно-орієнтованої особистості, яка характеризується поліфонічним баченням світу і, за Б. Гершунським, менталітетом толерантності. Все це і дає підстави поставити іншомовну підготовку в ряд пріоритетних навчальних дисциплін, і у професійній діяльності, і для реалізації духовних потреб, тим самим посилюючи її роль у системі вищої професійної освіти. Пріоритетне значення іншомовної підготовки зумовлюється і її суто практичною роллю в процесі інформатизації суспільства, а саме: володіння мовами сприяє інтенсифікації та підвищенню інформаційної грамотності майбутніх фахівців; забезпечує успішну реалізацію професійних функцій, пов'язаних із комунікацією у умовах запровадження інфор-

маційних технологій і входження країни до світового інформаційного простору.

Отже, беззаперечною є роль іншомовної підготовки з її інтегративним характером у розв'язанні об'єктивно сформованої проблеми адаптації молодого спеціаліста до нових умов інформаційного глобалізованого суспільства, оскільки разом із практичними завданнями з опанування іноземних мов, зокрема формуванням комунікативних компетентностей, іншомовна підготовка акумулює в собі значний загальноосвітній та виховний потенціал, спрямований на підвищення рівня загальної та професійної культури, культури мислення, комунікації, готує до міжкультурної комунікації, тому що в процесі опанування іноземних мов студентові доведеться проникнути в іншу систему цінностей і життєвих орієнтирів та інтегрувати їх у власну картину світу, власне світосприймання. Інакше кажучи, іншомовна підготовка має забезпечити гармонійну взаємодію майбутнього фахівця із глобалізованим інформаційно-технологічним суспільством.

Література

1. **Бігич О. Б.** Методична освіта майбутнього вчителя іноземної мови початкової школи : монографія / О. Б. Бігич. – К. : Вид. центр КНЛУ, 2004. – 278 с.
2. Вища освіта в Україні: реалії, тенденції, перспективи розвитку : мат. міжнар. наук.-практ. конф., 17–18 квітня 1996 р. / АПН України, Інститут педагогіки і психології професійної освіти та ін. / ред. В. П. Андрущенко. – К., 1996. – 118 с.
3. **Гальчинський А. С.** Глобальні трансформації: концептуальні альтернативи. Методологічні аспекти : наук. вид. / А. С. Гальчинський. – К. : Либідь, 2006. – 312 с.
4. **Кремень В. Г.** Українська освіта в добу глобалізації / В. Г. Кремень // Директор школи, ліцею, гімназії. – 2002. – № 6. – С. 4–12.
5. Програма англійської мови для професійного спілкування / Г. Є. Бакаєва [та ін.]. – К. : Ленвіт, 2005. – 119 с.
6. **Бондаревская Е. В.** Педагогическая культура как общественная и личная ценность / Е. В. Бондаревская // Педагогика. – 1999. – № 3. – С. 37–43.
7. **Гершунский Б. С.** Философия образования для XXI века (в поисках практико-ориентированных образовательных концепций) / Б. С. Гершунский. – РАН : Институт теории образования и педагогика. – М. : Совершенство, 1998. – 608 с.
8. **Кондаков А. М.** Об основных направлениях реформирования российской системы образования / А. М. Кондаков // Социология. – 2000. – № 1. – С. 58.
9. **Краевский В. В.** Диалог культур и партнёрство цивилизаций : VIII Международные Лихачёвские чтения, 22–23 мая 2008 г. / В. В. Краевский. – СПб. : Изд-во СПб ГУП, 2008. – С. 404–406.
10. **Пассов Е. И.** Коммуникативное иноязычное образование: готовим к диалогу культур / Е. И. Пассов. – Мн. : Лексис, 2003. – 184 с.
11. **Bennett M.** Beyond tolerance: Intercultural communication in a multicultural society / M. Bennett // TESOL Matters, 6 (2) and 6 (3). – 1996.
12. **Dimmock C.** Globalization and societal culture: redefining schooling and school leadership in the twenty-first century / C. Dimmock, A. Walker. – Compare. – 2000. – Vol. 30. – No. 3.
13. **Cogburn D. L.** Globalization, Knowledge, Education and Training in Information Age [WWW document] / D. L. Cogburn. – URL: http://www.unesco.org/webworld/infoethics_2/eng/papers/paper_23.rtf